

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

Н. В. МАКСИМЕНКО

Сучасна школа у широкому контексті освітньо-виховних завдань покликана надавати знання та формувати вміння, як організувати здоровий та безпечний спосіб життя, діагностувати, берегти та покращувати здоров'я.

На кожному віковому етапі дитина може потрапити у небезпечні ситуації. Для учнів молодших класів небезпеку становлять: падіння, пустоці із сірниками, користування побутовими приладами, ігри у небезпечних місцях, нехтування правил дорожнього руху, купання у невстановлених місцях і т. д. Все це, переважно, відбувається за відсутності контролю з боку дорослих.

У дітей з порушенням інтелекту наявне органічне ураження кори головного мозку, внаслідок має місце стійке порушення пізнавальних процесів. Виявляється своєрідність у розвитку відчуттів, сприймання, пам'яті, уяви, мислення, уваги, мовлення; знижена здатність до узагальнень у процесі розв'язання завдань, що негативно впливає на навчальність у цілому. Педагогічна робота з цією категорією дітей спрямовується на самообслуговування, практичну підготовку до взаємодії, формування адекватної соціальної поведінки [5].

Ознайомлення з основами безпеки життєдіяльності дітей з порушенням інтелекту молодшого шкільного віку має чимало труднощів, зумовлених особливостями їхнього психічного розвитку. Зокрема, загрозу безпеці дитини з порушенням інтелекту може спровокувати притаманна недостатність орієнтувальної та пізнавальної діяльності; слабкість критичного осмислення ситуації; імпульсивність; відсутність боротьби мотивів (з перевагою біологічних); схильність до некритичного наслідування поведінки, що часто залежить від потягів та афектів [1]. Але проведення корекційно-педагогічної роботи із зазначеного напрямку необхідне, тому що сприяє не тільки безпосередньому забезпеченню безпеки дитини, але й належній соціальній адаптації та розвитку життєвої компетентності [4].

Увесь процес формування основ безпеки життєдіяльності можливо поділити на три основних компоненти: змістовий (знання), емоційний (ставлення), поведінковий (моделі безпечної поведінки).

При визначенні змістового компонента, необхідно виходити з позицій: урахування вікових і психофізичних особливостей розвитку дітей з порушенням інтелекту, а також дотримання принципу практичної доцільності знань й умінь; спрямованості матеріалу на ознайомлення учнів з потенційно небезпечними предметами і явищами, з особливостями стосунків між людьми, поведінки вдома, на вулиці, у громадських місцях, при контактах з рослинами і тваринами, у небезпечних для життя місцях та ситуаціях. Емоційний компонент має бути спрямований на формування галузі ціннісних орієнтацій і ставлення дитини до себе, інших людей, природного оточення як сукупності духовних і матеріальних цінностей для безпечної життєдіяльності. Практичний компонент відповідає за моделі безпечної поведінки.

Основним питанням щодо опанування розумово відсталими молодшими школярами основ безпеки життєдіяльності є розробка комплексного педагогічного забезпечення.

Опанування знаннями з ОБЖ необхідне для повноцінного виховання дитини в цілому, тому підкорюється його загальним етапам. Визначені у загальній педагогіці етапи виховного процесу є дієвими для опанування даною площиною та становлять: 1) ознайомлення учнів із відповідними знаннями та оволодіння правилами безпечної поведінки; 2) формування переконань, сприймання і усвідомлення незаперечності та важливості правил безпечної поведінки, їх дотримання; 3) формування почуттів (спираючись на почуття вихованців, досягнути адекватного сприймання та ставлення до норм і правил здоров'язберігаючої поведінки); 4) озброєння учнів уміннями та навичками (моделями) безпечної поведінки [2].

Також етапом виховного процесу є розвиток саморегуляції поведінки учня та самовиховання. Самовиховання і саморегуляція поведінки учнів молодших класів з порушеним інтелектом виступають перспективною метою.

У когнітивному компоненті щодо оволодіння основ безпеки життєдіяльності школярами із порушеним інтелектом, виходячи з робіт І. Гладченко, Г. Кумариної, були виділені складові: 1) знання щодо безпеки та небезпеки у повсякденному житті (у навчальному закладі та вдома); 2) знання про основи та методи збереження власного життя та здоров'я; 3) знання про надзвичайні ситуації та моделі поведінки у них [4].

Для визначення емоційного компонента щодо формування ОБЖ були визначені такі завдання: зацікавити дітей змістом виховної роботи, донести до свідомості необхідність, логічність та значущість дотримання безпечної поведінки; сформувати позитивне, стійке ставлення до норм з основ безпеки життєдіяльності; педагогічно сформувати готовність до дотримання цих правил.

Для формування поведінкового компонента з основ безпеки життєдіяльності було визначено завдання: сформувати стійкі прояви ОБЖ у повсякденній поведінці дитини; сформувати вміння вчиняти адекватно під час виникнення можливих небезпечних ситуацій на вулиці чи вдома.

Формування необхідних компонентів не носило ізольований, а мало послідовний та комплексний характер. Виховний вплив здійснювався шляхом реалізації спеціально дібраних методів, форм роботи, що склали основу педагогічного забезпечення дослідження.

Такі методи, як пояснення і розповідь у системі виховного впливу, були найбільш поширеними внаслідок можливості варіативної зміни тематики залежно від обставин. Їх метою виступало – розкриття норм, вчинків, подій, явищ, вироблення правильної оцінки небезпечних ситуацій та можливих засобів їх вирішення.

Найбільшого ефекту було досягнуто після проведення пропедевтичної загальної бесіди, яка була запорукою того, що більшістю дітей матеріал буде сприйнято емоційно, адекватно та з довірою. Як пояснення, так і розповідь не вимагали чітко визначеної локалізації у часі та форми проведення. Слід зазначити, що сприймання дітьми розповіді і пояснення, як методів, були ефективніші, коли наводилися приклади чи демонструвалося відео дій людини у небезпечній ситуації.

Окрім ситуативних розповідей, використовувався метод розповіді як розгорнутого викладу матеріалу, центр якого складає узагальнення, а конкретні факти служать ілюстрацією. Розповідь має обмеження з точки зору тривалості. Неefективними є розповіді, розраховані на всі молодші класи.

Основними умовами ефективної реалізації та позитивного сприйняття дітьми інформації про правила та методи безпечної поведінки є доступність і водночас переконливість фактів, педагогічна майстерність педагога, доцільність вибору часу і місця проведення, правильно дібрана наочність. Важливо, щоб розповідь являла собою опис однієї події, а після цього йшло узагальнення інформації.

Однією з найбільш дієвих форм роботи є виховні заходи, найчастіше групові, з різною структурою проведення. Найчастіше формою проведення виховних заходів обиралась бесіда. Розмову з дітьми переважно ведуть вихователі, але залучаються вчителі, медична сестра, лікарі.

Необхідно сказати, що бесіда є засобом залучення учнів до обговорення вчинків, оцінки їх, стимулювання до висловлення свого ставлення до зображуваних подій, усвідомлення норм безпечної поведінки, формування власної думки, розширення кола уявлень про навколишній світ та його складові, проведення паралелей щодо конкретних подій з життя шкільного колективу, корекції неправильних уявлень [5].

Основні вимоги, від яких залежить ефективність проведення бесіди з учнями молодших класів: чітке визначення мети, завдань, змісту, що забезпечує послідовність подачі інформації та встановлення причинно-наслідкових залежностей, дозволяє уникати фрагментарності уявлень щодо виховання та формування в учнів знань з основ безпеки життєдіяльності; систематичність та різноманітність повторення засвоєних норм та правил безпечної поведінки у різних життєвих ситуаціях; взаємозв'язок бесіди та інших методів виховання в учнів з ОБЖ з метою мобілізації дієвості виховного впливу; зв'язок із сучасним життям; чіткість висновків, які має зробити вихователь та засвоїти учні [1].

Вибір даного методу дослідження обумовлений тим, що бесіда може дати цінні знання щодо внутрішнього світу учнів, уподобань, труднощів у спілкуванні, намірів щодо майбутнього тощо.

На другому етапі проводилось ознайомлення учнів з матеріалом щодо безпечної поведінки дитини на вулиці, у школі та вдома, обговорення дібраної ситуації для з'ясування адекватності поведінки її героїв, пояснення шляхів вирішення небезпечної ситуації, читання художніх творів з їх подальшим обговоренням, зіставлення вчинків персонажів, аналіз поведінки конкретного учня. Обов'язковою частиною проведення бесіди була організація діалогу з дітьми шляхом постановки серії послідовних запитань для з'ясування розуміння матеріалу, виявлення ставлення до

зображуваних подій, спостереження за встановленням причинно-наслідкових зв'язків, виведення колективних висновків, поживлення бесіди.

У процесі обговорення в дітей з порушеним інтелектом формувались необхідні поняття з основ безпеки життєдіяльності. Формування понять здійснювалось із виділення тих його рис, які доступні дітям, найчастіше проявляються у їх спільній діяльності і завершитися колективним оформленням засвоєних ознак у загальне поняття (безпека", надзвичайна ситуація", загроза", невідкладна допомога" і т. д.).

Особливостями реалізації обговорень, що ускладнює їх проведення та погіршує ефективність, є низька загальна активність дітей з порушеним інтелектом, наявність труднощів у встановленні причинно-наслідкових зв'язків, які обумовлені структурою дефекту. Тому реалізація обговорень в умовах спеціальної школи має обмежений характер та вимагає значно більшого керівництва, спрощення матеріалу, зменшення його обсягу і тривалості подачі. У процесі проведення бесід використовувались підказки щодо вирішення небезпечних ситуацій.

Третій етап слугував для підбиття підсумків, виведення правил безпечної поведінки, порад, настанов, узагальнення уявлень щодо основ безпеки життєдіяльності.

Значні можливості з навчання у дітей правильної та безпечної поведінки відкриває гурткова робота за своєї гнучкості та систематичності, опори на бажання дітей, практичної цінності. Тому план роботи гуртка включав в себе теми, які, враховуючи сучасні вимоги всебічного підходу, сприяли кращій безпечній поведінці дітей.

Суттєву допомогу дітям для того, щоб розібратися, як необхідно і як не слід поводитися у різних життєвих ситуаціях, коли є загроза життю або здоров'ю, надають твори літератури: казки, оповідання, вірші, які програмують стиль поведінки в таких ситуаціях. Художнє слово змушує діяти велику кількість психологічних механізмів: наслідування, формування взірців та ідентифікації (що є особливо актуальним), компенсаторного механізму. Читання спеціально підібраної літератури полягало у таких обов'язкових видах робіт, що становили системну єдність, як: читання твору вихователем; обговорення змісту твору; з'ясування головної думки; перенесення (якщо це доцільно) подій твору на життя шкільного колективу. Поряд із цим було використано прийоми: стимулювання висловлювань дітьми свого ставлення до дійових осіб, порівняння їх вчинків; класифікація вчинків та співвідношення їх із безпечною поведінкою під час різноманітних ситуацій, оцінками, судженнями дітей; активізація життєвого досвіду; стимулювання ідентифікації себе з позитивними героями творів, які вирішували проблемні та небезпечні ситуації; організація літературної творчості учнів; бесіди (обговорення ситуацій взаємодії з життя дітей, художніх творів), ціннісне орієнтування і навіювання оцінок з боку, що забезпечує виховний вплив літературних творів. Цілеспрямовано здійснюючи керівництво процесом формування свідомої поведінки під час небезпечних ситуацій, одночасно прогнозувались засоби їх реалізації, змістова основа, можливості дітей.

При цьому реалізовувались такі цілі: більш повно усвідомлювався зміст відповідних понять, розвивалось уміння творчого різновариантного використання їх для вираження почуттів, думок, опису ситуацій. Наявність думок дозволяє свідомо та самокритично підходити до своєї позиції, співставляти її з іншими, робити висновки. Тут формуються якості, як: уміння вислухати іншого, зрозуміти точку зору, висловити свою.

Визначна роль у реалізації навчання безпечної поведінки належить особистості вихователя, його педагогічній майстерності, ставленню до дітей та до педагогічного процесу зокрема.

Проте формування тільки знань, інформованість не є гарантом та показником вихованості, необхідно закріпити набуте у поведінці. Тому характеристика методів формування безпечної поведінки, це: вправи, привчання, розв'язання потенційно небезпечних ситуацій з життя, проведення сюжетно-рольових ігор, доручення.

Дієвим методом формування досвіду поведінки є вправлення (метод вправ). Практикування включає в себе повторення виконання дій, вчинків (реальних або вигаданих), що не є механізмом повторення, а свідомим процесом.

У результаті виконання вправ формуються вміння і навички відповідної здоров'язберігаючої поведінки, звички, розвиваються розумові здібності дітей. Реалізація даного методу містить багаторазове повторення, що є однією з основних умов засвоєння інформації дітьми та подальшої трансформації вмінь у навички.

Під час показу окреме вміння з безпечної поведінки набуває конкретного наповнення та реалізації у визначеній життєвій ситуації. У реалізації вимог необхідно зафіксувати увагу на правильних діях, які слід виконати. Педагогічна вимога є засобом розвитку, корекції, автоматизації та контролю за адекватністю безпечної поведінки дітей з вадами розвитку. Нерегламентований за часом реалізації, систематично та послідовно застосовуючись, цей метод здійснює одночасний контроль за рівнем дотримання норм поведінки, а отже, за застосуванням набутих знань у власній діяльності.

Конкретика реалізації проявлялась у безпосередньому показі, вказівці на те, як слід учинити у цій ситуації, поради, натяку. Безпосереднє втілення метод знайшов у практикуванні вирішення проблемних ситуацій, безпечної поведінки у модельованих та реальних ситуаціях тощо.

Ефективним методом виховання учнів молодших класів є сюжетно-рольова гра, яка дає можливість практично ознайомитись з особливостями безпечної поведінки в різних ситуаціях, окремі з яких випереджають розвиток дитини. Рольові ігри становлять метод наслідувального ситуативного навчання, який є ефективним для розв'язання ряду завдань виховання учнів з основ БЖД.

Основними етапами реалізації є пояснення сюжету; розв'язання питання розподілу ролей (учні з порушеннями інтелекту відчувають труднощі, потребують допомоги, інколи відмовляються виконувати роль, соромляться); забезпечення її стійкості; дотримання сюжету та адекватності перебігу, взаємодії учасників; оцінка результатів; підбиття підсумків. Сюжетно-рольова гра є засобом моделювання життя і правил безпечної поведінки. Розроблено тематику та зміст таких ігор, зокрема: "Безпечна поведінка вдома", "Небезпеки у транспорті", "Похід до лісу", "Дії при пожежі", "Як себе поводити під час повені" та ін. Зміст ігор поступово доповнювався відповідно до виховного завдання, вікових інтересів та розширення уявлень про можливі небезпеки, правила безпечної поведінки, при цьому керівна роль вихователя поступово зменшувалась.

Дієвим методом формування правильної поведінки під час небезпечних ситуацій є вправлення (метод вправ). Практикування включає в себе повторення виконання певних дій, вчинків (реальних або вигаданих), що не є механізмом повторення, а свідомим процесом. У результаті виконання вправ формуються вміння і навички, звички, розвиваються розумові здібності дітей.

Під час показу дії набувають конкретного наповнення та реалізації у визначеній життєвій ситуації, а в подальшому автоматизуються. У реалізації вимог фіксувалась увага на тих позитивних діях, які слід виконати.

Одним із методів формування досвіду поведінки під час можливих небезпечних ситуацій є розв'язання ситуацій із взаємодії, розроблених та поданих дітям у вигляді карток та малюнків. Розроблені ситуації можна умовно розподілити на сюжетні та проблемні, причому з останніми впоратись дітям було важче.

Зміст ситуацій торкався тем, як: небезпека у побуті, у школі, на вулиці. Спостерігаючи за перенесенням дітьми з порушеним інтелектом набутих знань на практику, було встановлено, що кореляція між цими явищами не є повною через структуру дефекту та життєвого досвіду.

Формуванню безпечної поведінки також сприяє виконання спеціальних доручень. Вони сприяють формуванню громадської активності, учень має обов'язково відчути причетність до справ у класі, школі, вдома. Важливо, щоб учні розуміли важливість і необхідність справ, які їм доручають; постановка завдання доручення має враховувати індивідуальні можливості та здібності (інтелектуальні, характерологічні). Такі доручення мають виконувати всі вихованці та, по можливості, у рівній мірі. Тематика даних доручень може бути різноманітною, наприклад: чергувати при переході через дорогу, оберігати порядок під час прогулянки на подвір'ї тощо.

У молодших класах відбувається формування основ громадської думки. Також розвивається критичне ставлення до власної поведінки та поведінки інших. Невисока ефективність у даний період не заперечує необхідності її формування. Дієвість громадської думки, її спрямованість багато в чому визначається тією роллю, яку відіграє у її становленні і функціонуванні класний колектив. Колективна думка не завжди є правильною, тому вихователь має її делікатно спрямувати та впливати на її формування.

Успішно використовувались методи стимулювання безпечної поведінки учня. А саме: методи заохочення та покарання.

З методів заохочення та покарання використовувались: похвала, підбадьорювання, подяка, складання позитивної характеристики, присвоєння перехідного звання "рятівник", "інструктор", попередження, обговорення вчинку, зауваження. У зв'язку з тим, що кожному новоутворенню у поведінці притаманна нестійкість як наслідок перебудови попередніх стереотипів, тому засоби заохочення та покарання виступали джерелом фіксації ситуативно нестійкої системи безпечної поведінки учнів.

Важливою ланкою з формування навичок безпечної поведінки вдома, на вулиці та під час навчання є робота і співпраця з батьками. Так, враховуючи специфіку перебування дітей у школі інтернатного типу, необхідно 3-4 рази на рік проводити зустрічі з батьками, сімейними парами, родичами дітей, що і було реалізовано в ході дослідження. Варто надавати батькам конкретні практичні поради і рекомендації щодо правильного виховання стосовно вміння дитини вирішувати небезпечні ситуації. Пояснювати, що важливе місце займає здоров'язберігаюче виховання.

Проведене дослідження не охоплює всього комплексу проблем формування в учнів з порушеннями інтелекту основ безпеки життєдіяльності, таким чином накреслюючи перспективні проблеми, що являють собою науково-методичний інтерес. Це питання розробки діагностичних

методик щодо покращення надання учням з порушеним інтелектом знань з ОБЖ, розвиток методик формування ОБЖ у дітей різного віку та нозологій.

Список використаної літератури:

1. Буфетов Н. М. Нравственное воспитание во вспомогательной школе. – / Н. М. Буфетов. – Алма-Ата : Мектеп, 1988. – 88 с.
2. Виховний процес у сучасній школі / під ред. Л. Л. Качинської. / Л. Л. Качинська. – Рівне : ІПКПК, 1997. – 155 с.
3. Васенков Г. В. Педагогічні аспекти навчання розумово відсталих школярів. / Г. В. Васенков // Корекційна педагогіка: теорія та практика, 2009. – № 2. – С. 13–17.
4. Гладченко І. В. Навчальні програми для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей: Основи здоров'я (1-4 класи). / І. В. Гладченко // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України, 2014. – Вип. 12. – С. 12–45.
5. Основи корекційної педагогіки: навчальний посібник / [С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвєєва] ; за загальною редакцією С. П. Миронової. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 264 с.

***Рецензент – к. пед. н., доцент кафедри логопедії та спеціальних методик,
факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
В. Е. Левицький***